

Káli Nagy Lázár.

1772—1837.

(Folytatás és vége.)

„Ebben minden vádat részletez s határozottan visszautasít. Elismeri, hogy némely okmánya pontatlan, de ez azért van, mert br. Kemény sürgősen követelte be a számadást s ő 3 nap alatt készítette el. Az egészből az világlik ki, hogy méltatlan váddal nem eggyel illették és sértett önérzettel utasítja vissza a neki felsoroltakat, melyeket ingyen szolgálataért nem érdemelt. Akkor azonban szokássá vált őt gyanúsítani s annyi világos számadásából, hogy kellő pontossággal és renddel nem igen vezette. Ezért voltak kellemetlenségei, mint elődei, vagy utódai közül a színháznál senkinek. Azt azonban, hogy az épület felmérése után annyi és annyi anyaggal többnek felhasználását vetették szemére, méltán utasította vissza s tagadta meg visszafizetését“. (Ferenczi id. m. 380. l.) Baranyai megvizsgálván a kifogásokat, részben elenyészteteknek nyilvánította s a megtérítendő összeget 3395 frt. 21 kr.-ban állapította meg. E munka „valóságos mintája a szőrszálhasogató vizsgálatnak — mondja Ferenczi — mely a végén Nagy Lázár önérzetes kifakadására, mely szerint ő nem volt fizetéses számadó, nem mulasztja el oktatást adni, t. i. mint Kolozs megye akkori főbirájáról föl kellett tenni, hogy mint építető, nemcsak kellő pontossággal fog számolni, de hogy a számadásoknak természetét és reguláit is tudja. Tehát a számadó úr conventioja, és instructioja is a bizodalom és a nemes nemzet tekintete volt, ami őt többre kötelezte, mint a conventio és instructio“. El lehet képzelni, hogy ez a kioktatás mennyire sértette a Nagy Lázár önérzetét. A bizottság 1828. júl. 9-én kiadta neki felvilágosítás végett, de lassanként a feledés leple borult rá s midőn 1837. júl. 26-án meghalt, még függőben maradt a számadása ügye. A számadásokat fia 1858-ban tisztázta s akkor kitünt, hogy

az alap tartozik neki 760 frt $09\frac{1}{5}$ krral. A választmány kötelességének tartotta „néhai Nagy Lázár emléke iránt is elismerését nyilvánítani a színház építése körüli hazafias fáradozásaiért, midőn minden jutalom nélkül egy ily vállalatot csupán a nemzeti ügy iránti jóindulatból felvállalt és szerencsésen elvégezett.” (384. l.) Nagy Elek pedig néhai atyja sértő kioktatásáért úgy állott bosszut, hogy a 760 frt $09\frac{1}{5}$ krt a színháznak elengedte.

Nagy Lázár közéleti működésének másik területe az egyházi közélet. Benczédi szerint¹ a 19. század jóltevői hosszú sorát azok nyitják meg, akik 1805-ben az ötödik tanári székot megalapították. E tanári szék szervezésében Nagy Lázárnak úttörően döntő és jelentős szerepe van.² 1805. márc. 25-én az E. K. T. ülésén Nagy Lázár „maga és benefactor társai nevekben és képekben, akik által Molnos felsőországi akadémiára küldetett s akadémiái költségeiben érezhetően segítettett, javasolja, hogy a fentemlített konzisztoriumi rendeletnek megváltoztatásával állítsák fel kolozsvári kollégiumokban az ötödik profeszorság mindjárt is említeti Molnos személyében úgy, mint akit a nevezett afia s jóltevő társai közönségünk boldogítására való célzából maguk költségén e végre készítettek volna felsőországi akadémiákra és akinek, sőt utána is az ötödik profeszornak fizetésére, hogy ezáltal a közönség gyenge kasszája ne terheltesse, kész a jelentő afia több benefactor társaival együtt állandó fundust konferálni“. Az ügy a kissolymosi zsinat elé terjesztetik azzal a javaslattal, hogy létesítsék az ötödik tanári szék, künnlevő Molnos részére, mert jóltevőink önként anyagi fundust ajánltak, melyből a fizetés és szállás díja a közkassa terhelése nélkül kitelik. A végzés ez: „Méltó fontolóra vévén ezen főkonzisztorium a tanuló ifjúságnak számos voltát, egyfelől ugyancsak a fundományokban lehető tökéletesebb előmenetele, másfelől pedig közönségünk dolgainak napról-napra való többülése s ezekkel együttjáró terheken lehető könnyebbítés tekintetéből, ezennel meghatározottat, hogy kolozsvári kollégiumunkban az eddig négy profeszor statikon kívül az ötödik felállítsák s arra ki is neveztesse Molnos Dávid, ha a fizetési

¹ A kolozsvári unitárius kollégium vázlatos története. A kollégium 1909/1901. évi értesítőjében.

² Dr. Gál K. A kolozsvári unitárius kollégium történelme I. 508—510. l.

ajánlatok teljesítettnek és a Pákei professzor halálával megüresedett negyedik állásra még ezelőtt 3 évvel lévén consiliariter választva és külső akadémiákra küldve Füzi János“.

Ezzel a határozattal szerveztetett az ötödik tanári szék, amelyre Nagy Lázár 500 frtot ajánlott és fizetett be. Az természetesen nem a Nagy Lázár és társai hibája volt, hogy mind az öt tanári szék egészen a 48 utáni időig egyetlen egyszer volt és akkor is csupán egy évig (1844—45) betöltve, az egyház pénztárának állandóan fenyegető szűkös volta miatt. Ez az ő áldozatrakész buzgóságán és nemes célokat kitűző egyházi tevékenységének minősítésén semmit sem változtat.

Különös okát adja Gyöngyösi István (Emlékeimből. Unitárius Közlöny 1890. 120. l.) az ötödik tanári szék szervezésének. Eszerint a létesítés oka nem a szükség volt, hanem az egyházi életben tevékenykedő vezetőknek egyes akadémiták körül való csoportosulása. Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, mégis helyesnek tartom rámutatni, mert — úgylátszik — a pártoskodás nem a mai idők szüleménye, meg volt az már a Nagy Lázár idejében is, de azzal a lényeges különbséggel, hogy ez akkori pártok nemes vetélkedése a közjót segítette elő. Molnos és Füzi egyszerre állottak a választó főtanács előtt, — meséli Gyöngyösi — de két urna volt fölállítva: egyik a Horváth Károly főgondnoké a Molnos-párt, a másik Daniel Elek főgondnoké, a Füzi-párt részére. Ez utóbbi győzött. De a lelkes buzgóság és talentum-elismerés hívei nem állottak meg a sorolás döntvénye mellett, hanem Horváth főgondnok zászlójához sorakozva, azonnal megteremtették az alapot Molnos részére is az egyetemi látogatás szükségleteire. Két évi külföldi tanulás után egyszerre tértek vissza és „a nemeslelkű, áldozatkész pártfogók Molnost határozott nyilatkozattal az unitárius statusnak ajándékozták“. Így foglalta el 1805-ben az üresen levő történelmi és német nyelvtani széket.

Különben az ötödik tanszék létesítését megelőző tárgyalások során kellemetlen összezördülések is voltak Lázár, a püspök és Körmöczi, az igazgató között.¹ Lázár nem akarta az ötödik tanszék felállítását. Hogy miért, nem tudom. Hiszen a püspöknek örvendenie kellett volna a kollégium fejlesztésének

¹ Dr. Gál Kelemen: Körmöczi János püspök a vallástalanság vádja alatt. Ker. Magvető 1931. 201—213. lap.

e hatalmas lépésén, mert a költség már össze volt gyűjtve és megajánlva. Talán a kiszemelt akadémita nem volt az ő embere? Körmöczi ellenben sürgette, ami az igazgatótól egészen természetes és magátólértetődő dolog volt. A püspök akaratát minden módon érvényesíteni akarta, a konzisztorium tagjai nézetének ellenére is. Körmöczi az ellenzék élén nem engedett, sőt szemébe mondta, hogy milyen illetlen és erőszakos módon akarja a maga terveit kivinni. Ezért a püspök haragjában valóstalannak mondta Körmöczit, aki a főtanácstól kért elégtételt, amely kölcsönös bocsánatkérésre ítélte a feleket. Ez egy háromtagú bizottság előtt a püspöki háznál meg is történt. Gondolkozva a majdnem másfélszázaddal ezelőtt törtéteken, eszembe jut: nil novi sub luna.

Nagy Lázár az 1807. évi adámosi zsinaton (10. jk. sz. a.) választatott meg iskolai felügyelő-gondnoknak. Megválasztása iránt az előterjesztés így szolt: „Feladattatván az is, hogy jól lehet kolozsvári kollégiumunknak két fungens inspector curatorai légyenek, u. m. ítélőmester Sala Mihály és tabulae r. assessor Szent-Iványi Sámuel afiai, de minthogy ezek hivatalbéli kötelességeiknél fogva a kir. tábla mellett lenni köteleztetvén, a tanuló ifjaknak közönséges megpróbáltatásokon meg nem jelenhetnek és az oskolának némely haladékok nem szenvedő ügyei és bajai igazítására nem érkezhetnek, az ebből folyó akadályok és fogyatkozások elhárítása végett jó volna collegiumunknak megnevezett inspector curatorai mellé még két insp. curatorokat választani és kinevezni.“ Ez előterjesztés után és alapján választatott meg Kolozsvármegyei substitutus viceispány Káli Nagy Lázár és kolozsvári senator Pákei János.

Az 1809. január 3-án Kolozsvárt tartott főtanácson (4. jk. sz.) Nagy Lázár jelenti, hogy a kolozsi eklézsia erdeje széleiben a szomszéd birtokosok, nevezetesen a keletfelől valók, foglalásokat kezdtek tenni s ezt megkellene akadályozni. Ezután az előterjesztés után a püspök javasolta: minthogy a kolozsi környék egyik inspector curatora Simon Kristóf meghalt, helyébe addig is, míg a választást a szokott módon megejthetnék s megerősítés végett ezen consistoriumhoz submitáltatnék, szükségesnek tartaná valakit modo substitutorio kinevezni. A főtanács erre kinevezi modo substitutorio főbíró Nagy Lázár afiát s az általa előterjesztett ügy intézésével megbízzák. Ettől fogva

szervesen bekapcsolódik az egyházi közéletbe s a XIX. század első harmadának minden fontosabb egyházi és iskolai megmozdulásánál ott látjuk az élen haladók, az irányt mutatók s a lelkes munkások között.

A felügyelőségnek a kollégium játszóhelyének megmentése érdekében segítségére ment az egyháznak. 1796-ban a városi tanács a város közhelyeit, a szállók környékét, a fellegrvár körül levő pusztákat felmérte. Eközben vitatni kezdték, hogy a *Kismező* a város tulajdona, amiből hosszú évekig tartó pereskedés keletkezett. A katonai parancsnokság a várostól kérte valami raktárnak. A hostátiak is közvagyonnak tekintették s tetszés szerint szabadon ásták s hordták onnan az anyagot. A konzisztorium látván a mindenfelől fenyegető veszélyt, úgy segített magán, hogy 1818. júl. 28-án szerződés mellett eladta 120 forintért Nagy Lázárnak azzal a feltétellel, hogy neje s maga halála után minden fizetés nélkül szálljon vissza a kollégiumra. Nagy Lázár halála után 1837. aug. 5-én a kollégium elöljárósága kérésére a városi tanács kirendelt biztosai visszadták a kollégiumnak.

Dobokai egyházköri működésének csupán egy mozzanatát említtem. A kolozsvári presbiterium gyűlésén 1830. szept. 9-én maga Nagy Lázár jelenti, hogy a zsinat őt bizta meg a kolozsvári templom tervbe vett javításának elvégzésével, mit a presbiterium örömmel vett tudomásul. Ugyanakkor javasolta, hogy a javításra összegyűjtött pénz várható feleslege terhére egy Kolozsvárra alkalmazandó ifjú teológus külföldi. segélyezésére bizonyos összeget szavazzanak meg. A presbiterium helyesli a gondolatot, de időelöttinek tartja, míg a templom javítása nincs meg.

Az 1809. évi főtanács bizottságot küldött ki Nagy Lázár, Pákei János, Körmöcsi Nagy Mihály és Füzi tagokkal, hogy a némely részeikben hiányos, másokban a mostani időkhöz nem alkalmas törvények pótlására, illetőleg változtatására javaslatot készítsenek. A javaslat lassan és hosszú ideig készült, mert Lázár püspök nemsokára meghalt s a szervező tehetségű Körmöcsi püspökké választatván, figyelme más teendőkre terelődött. Körmöcsi különben átesvén az új állás kezdeti nehézségein, egy öntudatos, belső, nem a látszatra dolgozó, szervező munkát kezd, mely az eddigi laza pénzügyi gazdálkodás nyor-

mait eltünteti és az egyházi és iskolai élet szabályozatlan és szervezetlen területeit szabályozni és rendezni igyekszik. Ebben a munkában kellő szakértelemmel és lelkes készséggel áll Nagy Lázár az ő rendelkezésére. Megalkotják a diocesanus inspector curatorri, a domesticus curatorri utasításokat. Elkészítik a kolozsvári, keresztúri és tordai rektorok utasításait, melyet az 1815. évi főtanács Nagy Lázár, Nagy Mihály, Sala Sámuel, Molnos, Szabó Sámuel és Barabás Dávid tagokból álló bizottság megvizsgálása és ajánlása után elfogad. Ez utasítás elkészítésének oka lehetett — a tényleges szükségén kívül — a Körmöczi és Molnos közötti feszült viszony is. Molnos ugyanis nyakas és makacs ember volt, aki nem egyszer tagadta meg a püspöki rendelet végrehajtását. Egyizben Körmöczi ki is kelt ellene, hogy hát kolléga-e, vagy felebbvaló ő? Megalkotják az isk. felügyelőgondnokok részére az első utasítást, mire okul szolgált a tordai iskolai (Csipkés Elek) és egyházközségi gondnok és az igazgató (Barabás Dávid) között felmerült ellentétek és összezördülés. A gondnokok t. i. tanácskozásra hívták az igazgatót az ifjúság tanulásbeli fogyatkozásai megigazítására, de az nem jelent meg. Az előzményekből elég tudnunk azt, hogy a tordai iskola téli vizsgálatán 1812-ben a kiküldött biztosok a tanításban is, a tanulásban is jelentékeny hibákat és fogyatkozásokat jelentettek. Az E. K. Tanács 1812. máj. 19. ülésén 106. jk. p.) maga P. Horváth Miklós főgondnok kívánja, hogy küldjék ki Körmöcsit és Nagy Lázárt a vizsgálatokra biztosoknak „jobb móddal leendő megvizsgálataása tekintetéből, hogy mennyire javítottattak meg a mult examenkor mind a tanításban, mind pedig a találatott hibák.” Az 1815. évi téli főtanácsra (12. jk. sz.) beadják a „főnebbi iskoláink rectorait illető rectori instructiot, amit megvizsgálásra kiadnak Nagy Lázár, Nagy Mihály, Sala Sámuel, Molnos, Szabó Sámuel és Barabás Dávid biztosoknak. A 78. jk. sz. alá beadják s a főtanács javaslatuk alapján elfogadja.

Az 1818. évi oklándi zsinat jegyzőkönyve Nagy Lázár lelkes munkásságának több nyomát örökítette meg. Az elemi oktatás fejlesztését, indítványozta, hogy az 1817-ben megjelent *Oskolai vezér*, vagy *Az oskolamestereknek útmutatása* c. könyv irassék elő iskolamestereink használatára, minthogy az iskoláinkra csak hasznos lenne. Az indítványt kiadják Szabó Sámuel tordai

igazgatónak, Gedő József és Fodor Lászlónak a jövő júniusi főtanácsn való véleményezésre. Az 1819. évi főtanács (3. jk. p.) a beadott vélemény alapján előírja, hogy a mesterek a könyvet szerezzék meg, a tanításban és a gyermekekkel való bánásmódban alkalmazkodjanak ahhoz és a tehetősebb szülőket igyekezzenek „szép úttal” rábírni a könyv megszerzésére. Nagy szerep jutott Nagy Lázárnak a diákruhának már oly régóta várt megváltoztatásában is. Már az 1804. évi úrmösi zsinaton panasolja a püspök, hogy a papok és mesterek a kanon szerint előírt köntösök helyett a kaputot, vagyis Überrockot, magasfejú kerekkalapot s fehér nyakravalót viselnek. A zsinat ezt komolyan eltiltja s az engedetlenkedőkre szigorú büntetést ír elő. Körmöczi igazgató az 1808. évi csókfalvi zsinaton megint panasolja, hogy a diákok „köntösök viselésében, nevezetesen a kalapra nézve” abusukat hoznak be. Az 1809. évi kolozsvári főtanácsn újból előkerül a panasz. Körmöczit megbízzák, hogy még ez ülésre terjesszen be javaslatot az öltözetre s hajviselőre. A javaslatot beterjeszti s elfogadják. De az 1813. évi főtanácsn azt kéri az ifjak, engedjék meg nekik, hogy „az eleitől fogva szokásban volt hosszú prémes mentét, dolmányt és övöt valami más, kevesebb költségbe kerülő köntőssel” cserélhessék fel. A főtanács a kérést elutasítja, s az ifjúságot szigorúan megdorgálja. 1815-ben a főtanács előtt megint ott a panasz, hogy a diákok az öltözetről hozott törvényeket nem tartják meg. Végre az 1818. évi zsinaton Nagy Lázár és a tanári kar előterjesztést tesz: mi módon lehetne a mostani költséges deáki köntöst megváltoztatni s más olcsóbb és tisztességes köntőssel felcserélni. A zsinat bizottságot küld ki, amely 12 pont alatt terjeszti be javaslatát, minek alapján a zsinat a diákok, papok és mesterek öltözetét következőleg állapítja meg: Az eddigi költséges hosszú prémes mente és rövid dolmány helyébe legyen setét szederjes posztóból szárközépig érő hosszú dolmány, 15 fái mogyorónagyságú gombbal, kétfelől ugyanannyi pikkely és nem makk, kereken zsinórral beszegve, hátul a hasítékja 3 collnyira hagyassék. A zsinóröv kötésében, rojtjában semmiféle cifraság ne legyen, hanem egészen fekete szőrből és zsinórral készítettessék. A fehér nyakravaló helyett fekete selyem nyakravaló, mely alá fehért kötni szabad úgy, hogy fejul fél ujjnyira a nyakravalót körül kerítse, de fennálló

gallérelő, vagy sápotlis ing teljességgel meg nem engedtetik. A dolmány alá szederjes lábli s ezen fekete gombok. A nadrág minden cifraság nélküli, szederjes posztóból magyarosan készítve. A kalap mérsékelt magasságú kerek kalap, karimája illendő proportioja, azon semmi pántlika, vagy bojt, vagy cifraság ne legyen, csak egy kis ujnyi bársonnyal köttessék meg a kalap töve. A németes susztercsizmák megtiltatnak, ezek helyett magyarosan készített kordován csizma, rojt, vagy lefüggő bojt nélkül, angol suvikszel való fényesítése megtiltatik. Templomi szolgálatra a papnövendékek részére készíttessék két kerek palást, egyik hosszabb, másik rövidebb. A tordai és keresztúri diákokra ez nem terjed ki, ott marad a régi öltözet, de két-két palást ott is készíttessék. Aki az öltözet e meghatározott formáját nem tartja meg, az az iskolai jövedelmekből nem kap, a bennlakástól megfosztatik. Ez a törvény az ekléziákban kihirdetendő. Az új öltözet a jövő novembertől kötelező. A papok is kötelesek ehez alkalmazkodni, a hidegebb dőkre a rókatorkos mente továbbra is meghagyatik. A mesterek palástja a papok által eddig viselt kiöltő palást. Az iskola-főnök a fasc. rerum scholasticarum X. kötetében az 1818. év végén megjegyzi, hogy ez év emlékezetre méltó különösen azért, mert elhozta a diákruháknak már oly régóta várt megváltoztatását.

A kollégiumi tanulmányokat végzett, de törvénytanuló nnitárius ifjakat szülőik saját maguk és gyermekeik anyagi kárára kivették a kollégiumból s a városon helyezték el, természetesen nagyobb költségek mellett. Nagy Lázár az oklándi zsinaton felszólal s előadja, hogy jónak látná szegényebb híveink érdekében ezt nekik megmagyarázni s arra buzdítani, hogy gyermekeiket helyezték el benn a kollégiumban. A zsinat helyesli a gondolatot s határozatában kimondja, hogy a konzisztoriumnak nincsen olyan rendelése, mely a tanulást bevégzett s törvényeket járó ifjakat kizárná az iskolából, az ilyenek nem fizetnek többet s nem állanak más különös törvények alatt. És ez köröztessék az esperesek által. Sem a zsinat, sem a javaslattevő felügyelőségnek nem sejtette, hogy e kétségtelenül jószándékú javaslat mennyi bajnak és rendetlenségnek lesz a forrása. Az 1833. évi ürmösi zsinaton már azt tárgyalják, hogy a törvénytanulóknak nem kellene adni bennlakást, mert miattuk

történik a kollégiumban a legtöbb excessus. A zsinat arra a középutat választó álláspontra helyezkedik, hogy kirekeszteni őket nem lehet, hanem az igazgató vegyen tőlük a beiratkozáskor reversalist, hogy a kollégium törvényeit megtartják. Három év múlva 1836. aug. 17-én az E. K. T. Augusztinovics főgondnok előterjesztésére a juristákat a bennlakástól véglegesen kitiltja a következő okok alapján: Bennlakásuknak több káros következése van: az iskolai fegyelem, a törvények meg nem tartásában, az előjáróságtól való nem függésben, sőt engedetlenségben. Saját óráik miatt nálunk classisokat nem taníthatnak, semmi iskolai köteletséget nem vihetnek, nem lehetnek juratusok s emiatt a közönséges iskolai igazgatás szenved. Úgy képzelik, hogy azon iskola törvényei alá tartoznak, ahol tanulnak s a két jurisdictio alatt bátrabban hibázhatnak. Két szobát elfoglalnak s ezzel a locusok száma kevesbedik. Ha azonban a künnlakók magukat belső hivatalra jelentik, vissza fognak vétetni s belső hivatalra rendeltetni.

Az október 2. E. K. T. ülés e határozattól eltérően megengedi, hogy a törvénytanuló ifjak a szokott taxa fizetése mellett befogadtassanak, de ezeknek ne absolutorium adassék, mely őket minden fegyelem és kötelezettség alól feloldja, hanem egy interimale testimonium, mellyel magukat a beiratkozásnál igazolhassák. Ugyane gyűlésen Daniel Elek főgondnok tiltakozik az ellen, hogy az E. K. T. a főtanács előzetes hozzájárulása nélkül törvényeket hirdet ki és léptet életbe s az a felfogása, hogy nem a törvényekben van a hiba, hanem abban, hogy az ifjak nem szoríttatnak azok megtartására minden személyválogatás nélkül. Igazat kell adnunk a főgondnoknak, különösen ha tudjuk, hogy a főigazgató tanács a harmincas években ismételten megkereste az egyházat, hogyan lehetne az ifjuságnak meggyengült fenytékét hatósabbá tenni. A megkeresést kiadják az igazgatónak, hogy a felügyelőgondnokkal és tanári karral tartsanak gyűlést s terjesszenek fel véleményes javaslatot. Tudjuk azt is, hogy ez időbe esik a diákoknak az az excessusa, melybe még a katonaságnak is bele kellett avatkoznia.

Nagy Lázár figyelme kiterjedt arra is, hogy a tanulók közvizsgálatok alkalmával ne osztályoztassanak túlságosan enyhén. Kolozsvári kollégiumunkban az oratorok eddig semmi tudományokból nem osztályoztattak. 1830. E. K. T. 51. jk. sz. a. java-

solja, hogy a tordai és keresztúri gimnáziumunkból az oratoriából filozófiára egy ifjú se promoveáltassék, aki valamely tanulmányból 2. classisbeli calculust kapott s az oratorok Kolozsvárt is osztályoztassanak. A javaslatot az 1830. januári főtanács elé terjesztik, amely (74. jk. sz.) meghagyja „az eddig volt rendszabást”. 1832-ben megint javasolja, hogy a tordai és keresztúri poeták és oratorok, ha 3. classist kaptak, ne bocsáttassanak felsőbb tudományokra addig „míg némely tudományokból 1. classist nem kapnak, nem láttatván az ilyeneknek a filozófiára való lépése gyümölcsösnek”. A javaslat az 1833. évi téli főtanács elé kerül, amely nem fogadta el s meghagyta a régi állapotot. De az 1833 évi ürmösi zsinat végre kimondja, hogy az olyan tanulók, kik még 2. classist sem kaptak, utasíttassanak ismétlésre s mindaddig feljebb ne vitessenek, míg jobb classist nem érdemelnek, hanem ha születések és birtokok egyebet javasolna. „Ez a hozzászólás azonban nem volt az ő javaslatában.”

1830. elején a főtanács megbízta Nagy Lázárt, hogy a kolozsvári templom „megigazittatására kellető felügyeletet” vállalja magára, Mátéfi József kuratorral együtt s az eklézsia tagjaival is egyetértve a szükséges költség megszerzésére utat és módot találni s a kéregetésre szükséges patentális rendelést a főigazgató tanácstól kieszközölni sziveskedjék. Az alamizna kéregetésre megkapják az engedélyt s 1832. március 8-án megkérlik, hogy a templom megjavítására tett ígéreteket és adományokat vegye számba, hogy mennyi gyűlt be a kolozsváriaktól és vidékiektől, mennyi a bálból, mennyit gyűjtöttek a konzisztoriumi biztosok, mennyi ígéret van még hátra s tegyen mindezekről jelentést. 1830-ban szóvateszik, hogy a tanári lakások szaporítása céljából el kellene adni a Szappan-utcai Sütőház nevű telket kótya-vetye útján s a pénzből a Pákei-ház emeleti részét tanári lakássá kellene átváltoztatni. A végrehajtással a perceptort bízzák meg, hogy Lázár Sámuellel és Nagy Lázárral egyetértve járjon el. 1832. augusztus 24 én Nagy Lázár bead egy rajzot, mely szerint Füzi János tanári lakását 14000 rfrtért két tanári lakássá lehetne átalakítani. Pénz azonban nincs s ezért utasítják Joó Dénes perceptort, hogy az épület hátulsó részét is javíttassa ki, hogy abban az eső semmi kárt ne tehessen. 1831-ben javasolja (37. E. K. T. sz.), hogy 100—120 rfrt fizetés mellett alkalmazunk egy guberniumi kancellistát protocollistának, ki a tanács jegyzőkönyvét és expeditióját vigye s

a főjegyzőnek segítségére legyen. A következő szám alatt azt javasolja, hogy a zsinatnak ajánljanak két ifjút, kik a nyáron kéregetéseiket bevégezve induljanak november elején Bécsbe s onnan félév múlva külső országai akadémiákra. *Ekkor mondják ki első ízben, hogy indulás előtt minden tudományokból közönséges cenzurdát kell adni az ifjaknak.* Ugyanekkor teszi azt a javaslatot (1831. febr. 17-én 39. jk. sz.), hogy válasszanak ki a nagyobb jövedelmű eklézsiák közül egyet, hogy üresedés esetén oda olyan ifjú rendeltessék papnak, aki 3 év múlva az ott szerzett s megtakarított jövedelemmel külföldi akadémiára mehessen. Állandó gondja volt arra, hogy a kollégiumba olyan tanárok alkalmaztassanak, akik a kolozsvári ekléziában papi szolgálatot is végezhetnek. Az 1829. évi főtanácson levélben javasolja (54. jk. sz.), hogy a jelenleg Bécsben tanuló Székely Sándor rendeltessék segédpapságra Sylvester helyébe, aki maradjon theologiae professornak, Székely pedig a segédpapság mellett legyen a retorika és poetika rendes tanára. A főtanács a gondolatot helyesnek találta, de nem teljesítette, mert Székely Sándort már az előttevaló nap kirendelte papnak Tördára Barabás Sámuel helyébe. Az 1833. évi úrmösi zsinaton azt javasolja, hogy külföldi akadémiára küldést jobb időkre kellene hagyni, kivéve, ha valaki a maga költségén menne, mert most olyan ifjúra van szükség, aki egyszersmind kolozsvári pap és theologiae professor lehetne. Ugyanekkor határozottan hibáztatja, hogy a keresztúri gimnázium soha számadást nem küld, amit a zsinat most megrendel. Javasolja, hogy a püspöki ház adassék el s abból a Pákei-háznak felső emelete püspöki szállásnak építtessék meg az ekléziának mellette levő házával együtt. A zsinat a javaslatot nem fogadja el, sőt elrendeli, hogy a püspöki ház és a konzisztoriumi levéltár építtessenek meg.

Látjuk tehát, hogy Nagy Lázár isk. felügyelő-gondnoki hivatalát nem tekintette üres címnek. Ott volt az E. K. Tanács majdnem minden ülésén, ott a főtanácsokon, zsinatokon. Buzgó részvétet mutatott minden egyházi és iskolai ügyünk iránt. Figyelemmel k sérte az ifjuság tanulását és magaviseletét. A vizsgálatokon megjelent. A tanulást kérelhetetlenül megkövetelte. Azzal a javaslatával, mely a joghallgatóknak a bennlakást megengedte, a szegényebb szülők terhein akart könnyíteni s nem ő volt az oka, hogy a politikai szenvedélyektől hevült ifjuság 1833—34-ben már nagyobb zavarokra engedte magát ragadtatni.

Egyházi közéleti működésének talán utolsó mozzanata az, hogy Brassai tanárságra meghívásának ő volt a kezdeményezője, vagy talán mondjuk helyesebben: ő és Daniel Elek főgondnok. Molnos 1836. augusztus 16-án meghalt. Az E. K. Tanács augusztus 21. ülésén arról tárgyalnak, hogy mikép osszák ki az általa tanított tárgyakat és az általa végzett teendőket. A főgondnok főjegyzőnek ajánlja Székely Miklóst, igazgatónak Székely Sándort, az általa tanított tudományok időközi tanítására Nagyajtai Kovács Istvánt, Mikó Lőrincet vagy Brassait. A tanács Székely Mózeszt bízza meg. Nehány nappal később, augusztus 29-én kelt K. Nagy Lázárnak a főgondnokhoz intézett azon levele (Ker. Magv. 1880. 391. l.), melyben elmondja, hogy ifjaink között senki sincs annyira készült, hogy akadémiára felküldhessük s ha volna is, a státusnak nincs pénze s ha volna is, „iskolánknak most is hanyatló állapotján“ nem fog-e az is csökkenteni, hogyha e tanszék nem lesz sokáig betöltve. E helyet azonnal véglegesen be kell tölteni Brassaival. „Valóban örvendhet státusunk, hogy egy ilyen embere van, kí oly szép és széles tudománnyal bír,“ általános becsülésben s tiszteletben van, a legbajosabb tárgyakat is „akárkinek megfogásához képest“ gyönyörködtetve tudja előadni“. Megbocsáthatatlan hiba volna ezt az alkalmat elmulasztani. Őt valóban második Franklinnak lehet mondani, ki vasszorgalma s egyedül csak a tudománynak élés által oly sokoldalulag, oly bámulatosan és annyira kiművelte magát. Amit némelyek ellene vetnek, hogy ő klavírt is tanított, az néki csak dicséretére válhat. Aztán kéri a főgondnokot, minthogy betegsége miatt ő nem vehet részt, hogy ezen tiszta meggyőződése szerinti, státusunk bizonyos hasznára néző javaslatát hathatós pártolásával előmozdítani szíveskedjék.

Daniel Elek főgondnok állásfoglalását e kérdésben nem látom tisztán. Mikor először tárgyalnak Molnos helyettesítéséről, az általa javaslatba hozottak között ott van Brassai is, de lehet, hogy előzetes tárgyalások, megbeszélések és megállapodás alapján. Borosnál Brassai életrajzában azt olvasom, hogy fia, Gábor, a későbbi főgondnok írta neki, hogy a Brassai megválasztását ellenzőket legyőzte apja akarata, aki őt nagyon becsülte. Mégis néhány év múlva Brassai reformjának elfogadása ellen ő tiltakozik s mikor a zsinat erre nem reagál, ő jelenti a dolgot a guberniumnak, hogy megakadályozhassák. „Lelke egyik rétegében labanc, mint egyik őse, Ferenc, a másikban szabadelvű és forradalmár, mint másik

őse, Péter, ki Rákóczi megválasztásakor előtte vitte a fejedelmi buzogányt.“¹

Boros (Dr. Brassai Sámuel élete, 82–83. l.) Brassaijában nem tud Nagy Lázárnak a Brassai megválasztása érdekében kifejtett közbejárásáról. Szerinte ezt részben az ú. n. vásárhelyi consistorium urainak, részben magának Daniel főgondnoknak, részben — legalább a majoritást — magának Augusztinovicznak köszönhetni, amint egyizben Brassai maga mondotta neki. Az 1837. évi februári főtanácson a főgondnok előterjeszti, hogy a Molnos által tanított tudományok tanításával „avagy csak helyettesképen kínáltnék meg Brassai, kit arra alkalmasnak nyilatkoztatnak ki, vagy ha úgy nem vállalná, valóággal is professornak felvétessék“. A főtanács az előterjesztéstől eltérően az állás „állandólagi betöltésére“ megválasztja Brassait. Az előzményekből lehet következtetni, hogy a Brassai megválasztása körül elvi harcok és ellentétek merültek fel. Már Nagy Lázár leveléből látjuk, hogy némelyeknek kifogása van az ellen, hogy klavirt is tanított. Mások igen „világiasnak“ tartották. Az öregek nagy része aulikus volt s ezért Kőváry Nagy Lázár ajánlatát már nagy gondolatnak mondotta olyan korban, midőn a Salák az udvari kancellária szellemét képviselték. A választással, melynek jegyzőkönyvbe foglalt lefolyása nem mutat többségre vagy kisebbségre, nagy elvi harcok küzdelme dőlt el. Brassai elfoglalta tanári székét s ezzel a kollégium történetében egy korszakos fejlődés és lendület útja nyílik meg a nemzeti nyelv és szellem uralma irányában.

Lássuk végre, hogy itélik meg Nagy Lázár szellemiségét és működése jelentőségét azok, akik vele foglalkoztak. Kőváry két ízben is foglalkozik Nagy Lázárral, még pedig saját magának ellenmondó módon. 1897-ben Brassairól írva (K. M. 1897. 149. l.) a Metternich által deprimált korról emlékezik, mikor az öregek irtóztak az ú. n. liberálistáktól. Ez öregek között felsorolja Augusztinovics, Sala Samu és Mihály mellett Nagy Lázár kolozsmegyei főbíróját is. Két évvel később (K. M. 1899. 23. l.) meg azt mondja róla, hogy „kora legszabadabb gondolkozású férfiakkal egyike“, ki státusunk szolgálatában is „korát megelőző gondolkozást tanúsított s egyebek között éppen azzal, hogy Brassai tanárságra meghívásának ő volt a kezdeményezője, ami nagy gondolat akkor, mikor a Salák az udvari kancellária szellemét képviselték.

¹ Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. T. 361. l.

Ezek után méltán kérhető: hogy lehetett a liberálisoktól irtozó Nagy Lázár kezdeményezője Brassai meghívásának, akit épen szabadelvűsége miatt nem akartak többen megválasztani s akinek egyhangu megválasztása épen a szabadelvűek fényes győzelmét jelentette? Ez ellenmondást nem tekintve azt mondja róla, hogy két nagy gondolata volt: a nemzeti nyelv szinpadra vitele és Brassai tanárságra meghívásának eszközzése. Megérte mindkettőnek a valóságát. A státus szolgálatában is korát megelőző gondolkozást tanúsított.

Orbán Balázs (A székelyföld leírása. 1869. IV. kt. 99. l.) a magyar színészet Nestorának mondja, „mert ő 1811-ben úgy a kolozsvári színház felépítésében, valamint azután mint bérlője is nagyon sokat és pedig nem csekély áldozattal, tett arra, hogy színművészetünk ezen legelső ápodájában felvirágozhasson nemcsak Kolozsvárt, hanem onnan kihasson a haza más részére is“. Ferenczi Zoltán (A kolozsvári színész- és színház története. Kolozsvár 1897.) nagy műve Előszavában nagyra értékeli Nagy Lázár kéziratát, melyben megírta a színház történetét megnyitása napjáig s a színház felépítését különösen azért emeli ki, mert „a kolozsvári színészet elhatározó befolyást gyakorolt a magyar színészet országos megalapulására“. Bölöni Farkas Sándor, mint a színházi bizottság tollvivő titkára 1840-ben egy felhívásban fejti ki a színház gyenge anyagi helyzetét s felhívja a törvényhatóságokat, hogy adják utasításul követeiknek a nemsokára összetülő országgyűlésre a színház pártolását. Ebben a felhívásban mondja: „Hálás érzelemmel fogja említeni a maradék azon férfiak nevét, kik Kolozsvárt a nemzeti intézetet nem kevés áldozattal létrehozták. Erdélyé a dicsőség az első állandó jétkészín megalapításában“. Jakab Elek¹ mondja a kolozsvári színházról: „A kolozsvári magyar nemzeti színház féltett nemzeti kincse volt mindig a hazának. Már alapítása nagy nehézségekkel járt, miket csak buzgó hazafiság tudott legyőzni. Fenntartása évtizedek során a leghűbbek és legjobbakk gondjainak tárgyát képezte. A nemzet ösztönszerűleg érezte, mily sok függ nálunk ez intézet virágzó, vagy sindevésző állapotától; nem kevesebb, mint a magyar elemnek e vidéken megerősödése s kikerülhetetlen szellemi hódítása, vagy az idővel feljülkerülő népelemeknek meghódolása“.

¹ Bölöni Farkas Sándor és kora. K. M. 1870. 253. l.

Hálánk és büszkeségünk annál nagyobb, mert a kolozsvári nemzeti színház volt a legelső állandó magyar színházi épület, ez volt a magyar színészet bölcsője, amely nem egy európai híru színészt nevelt az országnak. Janovics Jenő e szavakkal fejezi ki e színház nagy jelentőségét: „Ebben a régi színházban gyönyörű operakultusz, és olyan nagyszabásu Shakespeare kultusz virágzott, amire a nagy világvárosok is büszkék lehettek volna. A multa visszatekintve, nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy itt ringott a magyar színészet bölcsője. 1791-ben itt alakult meg a legelső magyar szintársulat s ez a szintársulat lett a szülőanyja az egész magyarországi színészetnek. Kolozsvár nevelte fel a legkiválóbb magyar színészeket, akik közül nem egy jutott európai hírnévhez. Az akkori Magyarországon itt volt a színészetnek legmélyebb gyökere és legtisztultabb kultusza“.¹ Hasonló nagy elismeréssel beszél a kolozsvári színészetről Kovách Andor,² aki a következőket mondja: „A régi magyar színészet gyökere mindig a vidék volt. A pesti állandó színház megteremtése kezdetben káros hatással volt a vidéki színészetre, mert azzal, hogy kipróbált erőt magához vonzotta, megállította egészséges fejlődésében. Az átmeneti színvonal csökkenés csupán Kolozsvárt nem érintette. Kolozsvár színésze k zedtől fogva versenyképes volt az alakuló főváros társulataival, mert sem rendezésben, sem szellemben nem másolta Pestet. Erdély ezen a téren is megmutatta sajátosan magyar képét; az ott élő, nevében, nyelvében, lelkében és vérségében teljesértékű magyar társadalom minden rétegének zárt faji egysége hihetetlen szellemi vitalitással őrizte kincsét, a kolozsvári színházat. A magyar szinpadi szó fölött való őrködés egyformán iratlan erkölcsi parancs volt nemcsak a történelmi nevü arisztokraták, de a leg-egyszerűbb polgárok számára is. Mikor 1837-ben a pesti nemzeti színház megnyílt, ettől kezdve a vidéki színészet lassan Pest hatása alá kerül. Egyedül Kolozsvár, a Wesselényi-féle társulat tartja még egy ideig, eredeti színét, ízét, önállóságát.“

Benczédi abban a rövid bevezetésében, melyet Nagy Lázárnak Dániel Elek főgondnokhoz Brassai megválasztása érdekében intézett leveléhez magyarázatul írt, azt mondja róla, hogy kollégiumunk egyik legérdemesebb felügyelő gondnoka volt s 1807-től 1836-ig, a kollégiumban „életbe lépett csaknem minden üdvös reform ő tőle származott, melyeknek kivitelében rendkívüli kitartás és szívósság jellemezte.“

Dr. Gál Kelemen.

¹ Metamorphosis Transylvaniae. 1918—1936. 70. 1.

² Egyedül Vagyunk. 3. évf. 4. sz. Vidéki színjátszás tegnap és ma.

Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.

Közli: dr. JANCSÓ ELEMÉR.

11.

MNémeti, April 21d. 1820.

Kedves Barátom!

Biztosomnak ajánlád magadat s ugyan élek jószággal. A Piskinczi Tiszt által küldött levelemből kifejejtém, hogy a Muzeumból köttesd bé a füzeteket, egy elsőt, egy negyediket, egy hatodikat, két hetediket, két nyolczadikat, két kilenczediket, a hozzája nyomtatott bevégzésével a kritikának, két tizediket, a mindenikhez már tenni elkezdett képpel együtt, s ha lehet küld ezeket Szotyoritól, ha pedig ő eljönne levelem felmenetelekoriig, a Hunyad Vármegyei Fő Ispány Mélt. Nopcsa Elek Urtól. A Fő Ispány-Consiliarius tegnap előtt indula-fel Kolozsvárra, s tudakozd csak hol van szállva, ő bizonyosan elhozza.

Ez ide zárt levélkét add által Kis Sámuelnének.

Gróf Teleki Pál Urnak ma vettem levelét. Azt írja, az a hire Kolozsvárott, hogy én Trattnerhez megyek-ki Pestre, s maraszt, kér ne tegyem. De nekem ez 'eszembe se volt most mig a Társaság dolga el nem dől. Sőt ha ez megerősítetik, elvégeztem magamban a Secretariusság viselését. Izzadtam, vegyem gyümölcsét. Minden egyéb tekinteteken túl vagyok már. Írja a Gróf, hogy elmenetelemet irigyeim nem bánnák. Te pedig mond kérlek ezek örömére, hogy igen is szándékozom Atyámat meglátogatni, s ezt vagy akkor teszem, ha már meg vagyunk erősítve, hogy osztán bizonyosra jöjjenek vissza Kolozsvárra, vagy ha késnék a resolutio, még ez előtt is kimegyek, de tudósítatván megállittatásunk felől, azután mingyárt megint Erdélybe jövök. Tudom én, honnét származott a hír, egyik másik Professor nem bánná a Secretarius fizetést mostanijához csatlani.

Ma két levelét kaptam Atyámnak egyszerre. Mindenfélével hiv haza. Még azzal is, hogy Pápán, Kis Asszonyok vagy-